

The article is focused on the value of the components of the educational process, the value-orientational basis of patriotic training of today's youth in general and of the students of pedagogical universities in particular.

Keywords: value, value orientation, civic values, national values, patriotism, patriotic consciousness.

УДК 37.015.31:17.022.1

Л.С. Задворняк
м. Вінниця, Україна

МОРАЛЬНА КУЛЬТУРА ЯК ФІЛОСОФСЬКА ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Постановка проблеми. Проблема формування моральної культури особистості є надзвичайно актуальною для сучасного суспільства. Саме у вихованні студентської молоді з необмеженими творчими потенціями, високим рівнем моральних принципів та розумово-вольовою активністю зацікавлена українська держава.

Водночас питання формування моральної культури недостатньо відображені в спеціальних психолого-педагогічних працях. Випадають з поля зору науковців дослідження педагогічних умов та технологій процесу формування моральної культури. Залишається невирішеним завдання щодо осмислення ролі загальнолюдської культури у структурі особистості студента. Актуальним є з'ясування основних підходів до розуміння сутності моральної культури як філософської та психолого-педагогічної категорії.

Огляд досліджень і публікацій. Аналіз наукової літератури засвідчує підвищений інтерес науковців до формування моральної культури студентської молоді у вищих педагогічних навчальних закладах. Слід відзначити також широке коло напрямків дослідження процесу формування моральної культури.

Проблему морального виховання особистості висвітлено у працях українських та зарубіжних науковців минулого та сучасності (А. Апресян, В. Афанасьєв, І. Бех, М. Боришевський, Б. Братусь, О. Вишневський, О. Дробницький, В. Жуковський, Б. Лихачов, Т. Поніманська, В. Сухомлинський, А. Токарська, М. Федоров та інші).

До вивчення особливостей морального виховання саме студентської молоді зверталися О. Багас, К. Байша, Г. Васянович, М. Горда, О. Денищик, С. Крук, О. Кузнєцова, І. Ластовченко, Ю. Максимчук, В. Марчук, Н. Ткачова та інші.

Проблемі виховання у студентської молоді моральної культури, у тому числі й у позааудиторній діяльності, присвятили свої праці О. Багас, К. Байша, Г. Васянович, М. Горда, О. Денищик, С. Крук, О. Кузнєцова, І. Ластовченко, Ю. Максимчук, Л. Москальова, В. Марчук, Т. Потапчук та інші.

Мета статті полягає у визначенні основних підходів до розуміння сутності та змісту феномену моральної культури як філософської та психолого-педагогічної категорії.

Виклад основного матеріалу. Кожне суспільство може розвиватися за умови засвоєння і застосування моральних норм. Освіченість, вихованість, комунікабельність є найважливішими рисами успішної людини. Але досить часто нам трапляються випадки непорозуміння та відчуження у молодіжному середовищі, спровоковані недостатньо сформованими соціальними уміньми. Для їх формування необхідне ознайомлення з основами моралі, у тому числі професійної, та історією її розвитку. Засвоєння традиційних загальнолюдських моральних цінностей сприяє взаєморозумінню та взаємоповазі у будь-якому колективі. Саме тому для виховання моральної культури особистості важливо, щоб засвоєння знань відбувалося не тільки шляхом наукового осмислення дійсності, але й через вивчення великої культурної спадщини українського народу та інших народів світу.

Предмет моралі охоплює весь виховний процес: формування свідомості та регулювання моральних дій особистості з одного боку, і моральну діяльність різних виховних інституцій та соціальних установ з іншого. Саме тому моральний аспект діяльності зводиться до виховання моральної культури.

Філософія вчить у духовно-діяльнісний спосіб пізнавати світ у всій його багатогранності та цілісності, а також співвідношення людини і світу. Порівнявши такий висновок з одним із визначень культури, з філософської точки зору, а саме: «...культура є особливий, діяльнісний спосіб освоєння людиною світу, включаючи як зовнішній світ, природу і суспільство, так і внутрішній світ самої людини у значенні формування і розвитку її» — не можливо не помітити тісний зв'язок між поняттями філософії і культури [4].

Вітчизняна і європейська наука досягла значних успіхів у вивченні історії й теорії культури конкретних епох, регіонів, специфіки її структурних елементів, методології дослідження культури як соціальної пам'яті людства. Та, на думку багатьох науковців, немає концептуальної єдності в підходах до цілісного процесу розвитку людства [8].

Багатозначність поняття «культура», на перший погляд, перешкоджає її визначенню як філософської категорії. Якщо розглядати культуру як систему, органічне ціле, подібно до вчення Е. Кассієра, за яким мова, міф, наука і мистецтво є специфічними «символічними формами»; філософія культури тотожна філософії символічних форм, культурознавство ж тлумачить ці символи, то ширина розуміння поняття «культура» дещо звужиться [5].

Важливою для нашого дослідження є культурологічна концепція М. Вебера, де поняття культури розглядається як цінність, історичний процес представлено як надбудову типів культур, що мають свою власну сутність, форми, ритм розвитку. М. Шелер розглядав культуру як сферу ідеальних (формується мистецтвом, релігією, філософією) та реальних, матеріальних (економіка, держава, родина) потреб, які містяться у структурі духу людини [5].

Отож, поняття культури тісно пов'язане з сутністю людини, людською діяльністю. Більше того, культура без людини просто не можлива. Не зважаючи на різноаспектність визначення культури з філософської точки зору (природовідповідність, духовність, матеріальність, універсальність, індивідуальність, соціальність, історичність) можна виділити об'єднуючу їх особливість. Через перелічені аспекти культура висвітлюється як виявлення суті людини у ставленні її до навколишнього світу. Це вираження сутності людини опредмечується в системі засобів культури [6].

Як філософська категорія «культура» є універсальною з тієї причини, що в понятті культури як діяльнісної сфери відносин людини і світу відображається зміст основного питання філософії, а також через культуру людина має можливість осмислити та вирішити його.

Виховання моральної культури — це, перш за все, формування моральної свідомості та розвиток моральних якостей особистості, необхідних для розв'язання моральних проблем, які виникають під час спілкування. Головними завданнями моралі діяльності виступають: діагностування рівня морально-етичної культури особистості та вивчення впливу навколишнього середовища, дослідження перспектив її морального розвитку, розробка методики виховання моральної культури з урахуванням особистісних моральних якостей. Розв'язання цих завдань можливе за таких умов: дослідження чинників негативного впливу на моральний розвиток особистості; визначення впливу середовища на рівень морально-етичної культури; допомоги та підтримки осіб, які перебувають у скрутному становищі; розробки технологій виховання на основі інтеграції зусиль освітніх закладів та різних установ [1].

Людина є моральною особистістю, коли вона підкорює свої дії моральним інтересам суспільства, самостійно оцінює свої дії та дії оточення, здатна досягти моральних цілей та приймати моральні рішення у конкретній ситуації. Особистість у процесі розвитку через активне засвоєння духовних багатств у національній та світовій культурі набуває не лише моральних рис, а й здатності до їх втілення у подальшій професійній діяльності [1; 3].

Термін «моральна культура» позначає систему моральної свідомості, діяльності, почуттів та етичного мислення, як неодмінної умови перетворення життя особистості та суспільства в

цілому. Моральна культура важлива для всіх без винятку галузей соціального життя, оскільки регулює моральну поведінку та міжособистісне спілкування. Зазначимо, що ця категорія несе соціально значущу інформацію та сукупний соціальний досвід, який передається від покоління до покоління у закріплених знакових формах — людина та її вчинки, що стають ідеалом моральної поведінки, мова науки та мистецтва, різні сигнали та символи, а також знаки духовної культури (релігійні ідеї, філософські, етичні повчання, різні види творів музичного та зображувального мистецтва, скульптури, архітектури тощо), тобто, саме те, що забезпечує комунікацію [6].

З цього приводу Т. Дмитренко та К. Яресько стверджують, що рівень освіченості та вихованості людей, рівень оволодіння певною діяльністю або галуззю знань є результатом впливу культури суспільства. Вони відзначають, що «... культура поведінки — важлива ознака морального обличчя людини; її формування здійснюється на основі моральних вимог суспільства» [9, с. 28]. Автори доходять висновку, що саме культура поведінки є показником загальної культури людини, а важливою характеристикою особистості виступає культура діяльності та здатність вносити якісні зміни у життя.

Зауважимо, що моральна культура існує у різних формах: моральна освіта, навички моральної поведінки та спілкування, моральні норми, моральні ідеали та взірці поведінки, соціальні цілі та ціннісні орієнтації. Це означає, що моральна культура особистості є показником того, наскільки норми етики суспільства втілюються у професійну діяльність. В. Діуліна вважає, що моральна культура особистості є якісною характеристикою морального розвитку і моральної зрілості особистості. Але при цьому дослідниця поділяє моральну культуру на три рівні: культура моральної свідомості (світоглядні позиції), культура моральних почуттів, культура поведінки, в яку як елемент вона включає поняття «етикет» [2].

Мораль являє собою відносно стійку сукупність правил, які виражають загальнолюдські уявлення про справедливість. Такі правила або норми існують для всіх соціальних верств населення. Норми моралі живуть у свідомості суспільства, підтримуються силою суспільної думки, звичаями або особистісним уявленням про «добро» та «зло» [4].

Людина створює свій світ, світ культури, який складається з кількох різновидів культури. Кількість їх зростає залежно від рівня розвитку людства: відокремлюються політична, інтелектуальна, професійна, естетична, моральна культура тощо. Особистість — це віддзеркалення свого часу, свого світу культури. Вона відчуває, описує і розуміє цей світ категоріями саме тієї культури, до якої належить.

У першу чергу це стосується моральної культури. Засвоєння культури індивідом означає не тільки знання про добро і зло, про загальноприйняті форми поведінки, про ідеал і норми, а й у втілення знань у дію, реалізацію поглядів у вчинках. Мораль існує, по-перше, як форма суспільної свідомості (уявлення про норми, принципи, ідеали) у двох формах — теоретичній (у філософсько-етичних творах) і буденній (у свідомості переважної більшості людей, поясненнях, висновках щодо повсякденних дій); по-друге, як діяльність людей і, нарешті, по-третє — як стосунки (що фіксуються свідомістю і реалізуються через діяльність). Особливістю моралі є присутність її у всіх сферах діяльності людини (головним чином, через мотиви, оцінку і самооцінку діяльності) [8].

Отже, моральну культуру можна визначити як спосіб засвоєння, передачі і розвитку моральних цінностей. Із цього випливає, що моральна культура суспільства існує в історії людства, по-перше, як сукупність (система) моральних цінностей (правил, норм, принципів, ідеалів), що усвідомлюються на теоретичному та буденному рівнях. Рівень розвитку моральної культури визначається залежно від орієнтації її на загальнолюдські, класові чи національні моральні цінності; по-друге, як об'єктивація цих уявлень, поглядів, переконань, тобто моральної свідомості через поведінку, діяльність, вчинки людей, що оцінюються з позицій гуманізму, золотого правила моральності; нарешті, по-третє, як система моральних відносин, що встановлюються внаслідок втілення моральних уявлень через моральні дії. Вони відображають певний рівень розвитку суспільних зв'язків (між індивідами, між індивідом та групою чи

суспільством, між групами, прошарками, класами тощо). Основою їх оцінки є рівень розвитку свободи і відповідальності, автономізації особистості. З цього випливає, що моральна культура є важливою характеристикою суб'єкта (на рівні соціальної системи, спільноти, особистості) у певній сфері його діяльності — економічній, правовій, мистецькій, науковій, релігійній тощо. Моральна культура особистості — це рівень засвоєння індивідом існуючих у суспільстві моральних цінностей, ступінь залучення їх до моральних аспектів діяльності, міра особистого морального розвитку [1].

Рівень моральної культури особистості виявляється через систему функціонально пов'язаних показників (критеріїв). По-перше, це знання основних норм, правил, принципів, ідеалів. Становлення моральної культури особистості в індивідуальному житті починається саме з уявлень про добро і зло, сприйняття їх, аналізу, відбору, створення ієрархічної системи моральних цінностей — особистих переваг — на основі інформації про моральну культуру сучасного суспільства.

По-друге, це оцінка норм, правил, принципів, ідеалів як соціально справедливих, суспільно необхідних і гуманних. Це являється чітко тоді, коли людина, носій тих чи інших принципів, виділяється серед сучасників як визначна особистість.

Третім критерієм можна вважати відповідність у вчинків проголошеним принципам, у втілення поглядів у життя, реалізація через стосунки з людьми і природою. Так, еталоном відданості, вірності принципам, поглядам може бути Сократ — давньогрецький філософ-мораліст. Усе своє життя він присвятив «пробудженню співгромадян від моральної сплячки», вважав це своїм призначенням. Він учив, що кожна людина має зважувати не тільки на традиції, а й на свій власний розум — тільки тоді можливе добро [7].

Іноді «українським Сократом» називають Г. Сковороду, відомого своєю обізнаністю у поезії, музиці, філософії та теології, а також мандрівним стилем життя, відвертістю, наполегливою боротьбою за очищення людського розуму й життя від лушпиння тліну, тернів — забобонів, зажерливості, неправди, задрощів. Про Сковороду можна сказати, що він повною мірою виправдав своє життєве призначення — гуманіста, просвітника-мораліста, він сам був еталоном, зразком, бо принципи його вчення збігалися з його вчинками.

По-четверте, це соціальна значущість мотивів поведінки. Як вже зазначалося, у моральній культурі не менше, ніж вчинки, важать мотиви суб'єкта моральної дії. Мотивація визначає важливий аспект співвідношення свідомості й діяльності. Конфлікт між намірами та дією спотворює моральний сенс діяльності. У випадку, коли зовні поведінка з погляду моральності має бездоганний вигляд, але здійснена, наприклад, під примусом, через страх, така діяльність не відображає моральної свідомості особистості, не визначає ієрархії моральних цінностей. Складність визначення моральної культури особистості пов'язана також із можливою суперечністю між дійсними мотивами і тими, які людина вважає такими, чи використовує задля самовиправдання. Отже, оцінити справжню мотивацію індивіда, а через неї моральну культуру особистості можна лише аналізуючи діяльність суб'єкта в цілому.

П'ятий критерій — здатність особистості до морального розвитку, до самовдосконалення. Ідея важливості самовдосконалення в давні часи іноді з'являлася як наслідок невдоволеності суспільством, неможливості змінити світ і оточуючих людей. Отже, уся творча енергія спрямовувалася на внутрішній світ. Це спрямування характерно для сучасних світових релігій. Якщо для попередніх культур це була вимушена активність, що спричинялася дисгармонією особистих і суспільних інтересів, то сучасна культура, поза всяким сумнівом, визнає цінність гармонічного поєднання особистого і суспільного.

До цих загальних критеріїв моральної культури особистості необхідно додати й деякі особливості їх функціонування: по-перше, зовнішні прояви моральної культури повинні збігатися із внутрішніми, гармонійно поєднуватися з ними; по-друге, ознаки культури повинні бути сталими як за буденних, так і за екстремальних обставин життя, це є важливою умовою взаємної довіри, можливості взаєморозуміння і спілкування як такого; по-третє, відповідність мотивів меті діяльності, що робить можливою моральну діяльність узагалі [5].

Як свідчить аналіз літератури, основні структурні елементи моральної культури особистості, по суті, збігаються із структурними елементами моралі як такої: це культура моральної свідомості, яка включає етичне мислення і моральні почуття, культура моральної діяльності й культура моральних відносин, саме через які формується і реалізується певний щабель моральної культури людини. Усі ці елементи моральної культури особистості взаємопов'язані, не існують і не мають сенсу один без одного [3; 5; 8].

Моральна культура представлена суб'єктами нашого суспільства та їх взаємовідносинами. Вона містить: а) ознаки і елементи культури моральної свідомості суб'єктів суспільства; б) культуру поведінки й спілкування; в) культуру моральних вчинків і забезпечення діяльності [6].

За вмістом моральна культура - це розвиненість моральної свідомості та світобачення суб'єктів суспільства; прояв у системі поведінки, спілкування, і діяльності норм добра, честі, совісті, боргу, гідності, любові, взаємодії тощо; здійснення життєдіяльності на засадах гуманізму, демократизму, працьовитості, соціальної рівності, поєднання розумного егоїзму (гідності) і альтруїзму, миролюбства.

Моральна культура містить загальнолюдські, суспільні, корпоративні (групові) і індивідуально-особистісні елементи. У процесі історичного поступу мораль і моральна культура істотно змінювали своє значення, висловлювали різні стани та відносини суб'єктів. Але незмінно зберігався і примножувався загальнолюдський зміст основ моралі й моральної культури.

Особливості формування та прояви моральної культури багато чому зумовлені специфікою моралі (моральності). Як і мораль, моральна культура у конкретних осіб формується й реалізується стихійно, і навіть цілеспрямовано й доцільно. Вона поширює свій вплив на всі сфери життєдіяльності людей, ефективно регулює соціальні відносини [5, с. 73].

Структуру моральної культури особистості становлять:

- а) розвиненість моральної свідомості (моральні знання про добро; честь; моральні відчуття, моральна воля, моральні цінності);
- б) розвиненість морального світогляду (моральні ідеали, норми та принципи, моральні орієнтації й інтереси, переконання і вірування);
- в) досконалість моральних чеснот (людинолюбство, шанобливе ставлення до людей, жаль, співчуття, справедливість, совісність, доброта, чесність, гідність, відчуття і розуміння боргу, відповідальність та інших);
- г) послідовний прояв моральних чеснот, дотримання принципів моралі [6].

Висновки. Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних науковців дає підстави характеризувати моральну культуру як важливий елемент соціально-історичного розвитку суспільства, який відображає внутрішню і зовнішню культуру особистості та активно впливає на формування його соціально-ділових якостей. Це поняття трактується як інтегральна, нерозривна єдність двох суспільних явищ: культури і моралі. Моральна культура особистості — це рівень сприйняття культури суспільства та наслідок морального розвитку особистості, її свідомості (почуттів, емоцій, уявлень, потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій); сукупність стійких знань про моральні цінності, принципи, правила, норми та ідеали; міра сформованості суспільно значущих моральних якостей, навичок та умінь моральної поведінки, їх вияву в процесі діяльності.

Викладене свідчить про важливу роль моральної культури у формуванні світогляду особистості, що є запорукою відродження державності й ментальності української нації.

Отже, моральна культура — це найголовніший компонент духовного життя людини, який характеризує її досягнення в оволодінні основами моралі як сукупності принципів, вимог, норм, правил, які регулюють поведінку в усіх сферах її життя.

Література:

1. Балагура О. Змістовні та технологічні особливості виховання духовної культури студентів вищих навчальних закладів / О. Балагура // Освіта і управління. — 2011. — № 2/3. — С. 180-182.
2. Діуліна В. В. Освіта: роль і тенденції розвитку в сучасному світі / В. В. Діуліна // Теорія та практика державного управління. — 2007. — Вип. 2. — С. 225-331.
3. Левицька О. Л. Моральний розвиток особи / О.Л. Левицька. — К.: Наукова думка, 1990. — 297 с.
4. Лукач О. М. До проблеми морально-духовного виховання особистості / О. М. Лукач // Нова педагогічна думка. — 2007. — № 1. — С. 105-108.
5. Психологічні особливості формування духовно-моральних цінностей гімназистів як чинники розвитку особистості // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. акад. С. Д. Максименка / В. В. Іванченко. — 2007. Вип. 33. С. 71-80.
6. Соколова Н. Нравственная культура как нравственно-ценностный аспект человеческой деятельности // Вопросы нравственной культуры: тезисы симпозиума / Н. Соколова. — Вильнюс: АН Литовской ССР, 1981. — С. 98-101.
7. Сухомлинська О. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи // Шлях освіти. — 1996. — № 1. — С. 24-27.
8. Химченко О. М. Роль культурних цінностей у процесі розвитку студентської молоді / О. М. Химченко // Наука. Релігія. Суспільство. — 2004. — № 4. — С. 217-220.
9. Ярьсько К. Взаємозв'язок культури і пізнавальної діяльності суб'єкта / К. Ярьсько // Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту. Серія: педагогіка. — Тернопіль, 2000. — Вип. 10. — С. 27-32.

У статті розглядається сутність та зміст поняття «моральна культура», як філософська та психолого-педагогічна категорія.

Ключові слова: мораль, моральна культура, моральний розвиток, моральність, моральне виховання, загальнолюдські цінності.

В статтє рассматривается сущность и содержание понятия «нравственная культура», как философской и психолого-педагогической категории.

Ключевые слова: мораль, нравственная культура, нравственное развитие, нравственность, нравственное воспитание, общечеловеческие ценности.

This paper deals with the nature and the concept of «moral culture» as a philosophical, psychological and pedagogical category.

Keywords: morality and moral culture, moral development, ethics, moral education, human values.

УДК 371.124:91.001.76 (045)

А.Г. Закревська, І.М. Паламарчук
М. Вінниця, Україна

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Постановка проблеми. Наприкінці ХХ століття виявилась глибока залежність майбутнього нашої цивілізації від здібностей та якостей особистості, сформованих у процесі навчання. Навчальний процес нині має бути орієнтований на особистість учня і враховувати його індивідуальні особливості та здібності. У зв'язку з цим зрозуміло, що в основній школі назріла необхідність в адаптації вчителів до нових умов роботи.

Використання новітніх технологій у сучасному суспільстві стає необхідним практично в будь-якій сфері діяльності людини. Оволодіння різними навичками в межах цих технологій ще за шкільною партою багато в чому визначає успішність майбутньої професійної підготовки теперішніх учнів. Вона буде набагато ефективнішою, якщо відбуватиметься на уроках з різних предметів, зокрема на уроках трудового навчання. Це сприятиме розвитку вмінь і навичок застосовувати набуті на уроках знання на практиці та в реальному житті. Однак цей підхід